

Magda Pál, a honismeret úttörője

1819-ben vastag, csaknem hatszáz lap terjedelmű könyv hagyta el Trattner János pesti nyomdáját: *Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása*. Szerzőjét a címlap így tünteti föl: *Irta Magda Pál, a Sopronyi Evang. Fő Oskolában Philosphiát, Statistikát, és Historiákat Tanító.*

Ezt a könyvet ma kevesen forgatják, íróját ritkán emlegetik. Talán azért, mert a hazai statisztikai irodalom kezdeteinél közbülső helyet foglal el: az első magyar nyelvű országleírást nem ő, hanem Vályi András adta ki, három kötetben (1796—1799); aki pedig Magda után következett, Fényes Elek, az 1830-as, 1840-es, 1850-es évekből olyan hatalmas, máig nélkülözhetetlen statisztikai opuszt hagyott ránk, hogy homályba szorította közvetlen elődjét.

Magda Pál azonban nagyon is megérdemli figyelmünket. Amikor könyvét írta, a statisztika még nem a számoszlopok és adatsorok szikár tudománya volt, hanem leíró műfaj, mely alig különülvén el az irodalom egyéb ágazataitól, tárgyát írói eszközökkel dolgozta föl, és teret engedett a szerző publicisztikai, sőt — Magda Pál esetében, mint mindjárt látni fogjuk — lírai hajlamainak is. Magda Pál könyve a kor színvonalán álló tudományos mű, de több is annál: egyszersmind politikai röpirat és „szerelmes földrajz”; ha a szerző ismeri a ma használatos szót, munkáját bizonyára honismereti kézikönyvnek nevezte volna.

★

Magda Pál (1770—1841) rosznyói polgárcsaládból származott. Tanulmányait szülővárosában, Késmárkon és Pozsonyban, majd a jénai egyetemen végezte. Házitanítóként vagy tanárként sok helyen megfordult: Igló, Csetnek, Lócse, Besztercebánya, a sziléziai Teschen, Sopron, Karlóca, Sárospatak, Szarvas voltak állomáshelyei. Amikor nagy műven dolgozott (mely Magyarországnak — Erdély nélkül — és Horvátországnak teljes leírását adja), jó hasznát vette annak, hogy — mint maga írja — hét vármegyében lakott, más megyéket pedig utazásból ismert.

A múlt században a *haza* szó szent volt, és mertek róla patetikusan írni. Könyve „Előljáró Beszéd”-ében Magda Pál ékes pátozzsal határozza meg írói célját s a honismeret etikus és politikai lényegét: „... csak a magát, erejét s hazáját esmérő nemzet jobbíthatja meg állapotját, öregbítheti fényét, dicsőségét, boldogságát, hatalmát; csak a hazáját jól esmérő magyar szeretheti azt okosan, buzgón és állandóul; [...] Hogy ezen esméret ott is, ahol még nincs, elterjesztessék, a hazaszeretetnek szent tüze a lankadtabb szívekbe gerjesztessék, [...] hazámnak szentelvén erőmet s áldozatul hozván drága időmet, egészségemnek egy részét, szememnek élességét, nyugodalmamat és gyönyörűségemet, csekély tehetségem szerent, de tiszta akarattal és indulattal írtam a Magyar Hazának ezen Statistikáját és Geographiáját.”

Hazaszeretet és a személyes tapasztalatok bősége teszi azt, hogy Magda Pál országleírásában olyan elem jelenik meg, aminő a mai szigorú tudományosságban elképzelhetetlen: az esztétikai minősítés. Magda Pál nemcsak négyyszögmérőföldeket, lélekszámot és gazdaságföldrajzi adatokat közöl, hanem a tájak esztétikai karakterét is meghatározza. Hazánk sík vidékeiről írva: „Valamint egy szép festett képen az eleven színek változnak a homályos árnyékkal, úgy ezen két nagy táblán is különbséget, jót, rosszat, szépet, rútat összefoglalt a természet. A szép folyóvizek körül

sárvizek, vizerek, mocsárok vannak; a legtermékenyebb szántóföldek és rétek szomszédságában természetlen, s minden vegetáció nélkül lévő homokos földek, puszták terjednek több mérföldnyi messzeségre; itt szép erdők, szőlőskertek gyönyörködtetik a vándorlókat szemeit, amott ellátatlan nádasok és kákák szakasztják félben a nagy síkságnak unalmas egyformaságát." Hegyvidék szülőltje maga is, a hegyes-völgyes felföldről Magda Pál lírai elragadtatással ír: „Szomszédságodba jöttem, Tátra! Úgy látszik, mintha közelebb volnék a Teremtőhöz. Boldog Isten! mit éreztem amaz elfelejthetetlen éccakán, midőn ezen dicső munkádnak tövében feküdve a csillagos eget és ezen égig felemelkedő kösziklákat a holdnak fényében szemléltem? Miket láttam, midőn a következő napon közel a legmagasabb Lomnici tetőhöz felhágván, magamat körül néztem? [...] Itt leteszem gyenge ecsetemet. Jól értenek azok, akik látták azon csudákat, melyeket én itt láttam. Te pedig, kegyes olvasó, aki hidegvérrel mosolyogsz felhevülésemen, engedj meg ezen buzgásomért. Ezután hidegen beszéllek." De az ígélet ellenére, néhány lappal odébb ismét lírai futam következnek; nem csoda, hiszen a szerző szülőföldjén, Gömörben járunk, a Pozsáló hegy tetején: „O mely pillantás! [...] Itt látod a Szepes, Liptó, Árva és Galícia Kárpátjának és a felséges Tátrának az égig emelkedő köszikláját. O mely bájos szépség! mely csudálatos tündérvilág ez! Amott látod a magas gömbölyű Királyhegyen túl, melyen valaha a nagy Mátyás király, a természetnek barátja, bámulva csudálta a szeretett hazájának sok és nagy szépségeit, ezen magas hegyen túl látod . . .” — s a szerző, az olvasót mintegy maga mellé állítva a bérctetőre, rajongó földrajzi leckét tart, majd így folytatja: „Kedves Pozsáló! sohasem látlak többé. Még egyszer kérlek, kegyes olvasó, engedj meg kerengésemért!” — végül azzal menti lírai kitörését, hogy nem száraz tankönyvet, hanem a „hazájában gyönyörködő utazó” számára „útmutató könyv”-et írt.

Az esztétikai szempontot Magda Pál nemcsak egy-egy tájleírásban érvényesíti, hanem az egész országot mintegy művészi kompozícióként értékeli: „. . . a csudálatos munkálódó természet meseterséges és kedvező kézzel összehúzott Magyarországnak szűk határai közé mindenféle formákat, melyek az egész világon elszórva találhatók. Itt látható Helvécianak az eget érő kösziklái; a gazdag Mexikónak arany-ezüst hegyeit; a déli Amerikának elláthatatlan térségeit; Alsó völgyében, a Balaton körül s számtalan más helyeken Olaszországnak s Tempe völgyének kellemtességeit; Szibériának és Grönlandiának durvaságát; Zemblának [Novaja Zemlja] örökké való havait; Afrikának olvasztó hőségét; Egyiptomnak termékeny földjeit; Lüneburgnak természetlenségét s Szaharának homoktengereit; szép tavakkal az elláthatatlan tengernek képét . . .”

★

Ezt a gyönyörű „Egyet s Egészet” a természet gazdag termőföldekkel, állatok sokaságával, ásványok s ercek bőségével áldotta meg, lakói mégis sok helyt szükségét látják. Az ellentmondás okát Magda Pál az ország gazdasági, politikai és társadalmi viszonyaiban találja meg.

Magyarország: „Ausztria Mexikója”; pénze, természeti kincse idegenbe áramlik, szarvasmarhája „a német számára hizik”. Magda Pál egy kicsit ódivatúan autarchia-párti, XVIII. századi érvekkel ítéli el a luxuscikkek behozatalát, de jól ismeri fel, hogy a kereskedelem, politikai alávetettség esetén, egy ország kifosztásának eszköze lehet: „Némely hazai produktumoknak és portékáknak kivitele s behozása teljességgel meg van tiltva, úgyhogy a maga produktumait csak az ausztriai német tartományoknak adhatja el Magyarország; a fabrikátumokat kénytelen ezektől venni minden konkurrenca nélkül.” Ez a felismerés nem volt új Magda Pál korában, annál inkább az volt a merész publicisztikai fogás, mellyel a szerző az észak-amerikai gyarmati kereskedelemre és következményére, a tea-lázadásból kinőtt függetlenségi háborúra célozott: „Kinek nem jut itt eszébe az amerikai thee és a többi”. Másutt, a Poprád vízi útjáról és Berzeviczy Gergely ehhez kapcsolódó kereskedelmi terveiről szólva, keserű nyíltsággal jegyzi meg: „. . . de a hazának ellensége [!] nem akarja hallani patrioticus szavát.”

A nyomorúságnak azonban egyéb okai is vannak. Magda Pál — ne felejtjük el a korai dátumot, 1819-et — firtatni kezdi a vagyoni egyenlőtlenséget: „Ahol kevés embernek kezében vannak a világnak javai, ott a többségnek koldusnak kell lenni.” „. . . egy ember harminc uradalomban is részesül, milliomoknak ellenben annyi tulajdon földök sincs, holott bús fejeiket és terhes munkától elfáradt tagjaikat letehetnék . . .” Magda Pál elszórt, de nyomatékos megjegyzéseiből határozott antifeudális program körvonalait bontakoznak ki, jó egy évtizeddel Szechenyi és Kőlcsey előtt. A gazdasági előmenetel nemcsak a korszerűtlen agrártechnika akadályozza, hanem a „terhes robotok” is, „melyek kevés időt hagynak a parasztnak az ő földeinek jobbítására”, a „legfőbb akadály” pedig az, hogy „a földmívelő parasztnak és polgárnak örökös földje s birtoka (proprietása) nincs”, noha — teszi hozzá Magda Pál egy német szerző nyomán — „a más tulajdonát sem nem szereti az ember, sem nagyobb tökéletességre vinni nem igyekszik úgy, mint a magáét”.

Ezen a helyzeten változtatni kell. A régihez ragaszkodni „nagy bolondság”, s „ezen bolondság sok ezer embernek nyavalyája”. Magda Pál azonban hisz a meggyőző szó erejében; programja nem politikai követelésekből áll össze, hanem művelődési program: a felvilágosodásé.

Az annyira szükséges művelődést Magda Pál a legteljesebb egyenlőség jegyében sürgeti: „Minden asszonyi állattól született emberből lehetne nemes érzésű, okos, pallérozott s jeles és fő embert nevelni.” Antik példával érvel: „Aki azt tartja, hogy a tudomány, a megvilágosodás,

a pallérozás nem a parasztnak való, és hogy a pallérozott s okoskodó paraszt nem jó szántóvető ember volna, az emlékezzen meg Cincinnatusról, akit a rómaiak az ekétől a hadi seregnek vezérlésére hívtak, s győzedelmeskedni láttak." Annak azonban, hogy Magyarországon Cincinnatusok legyenek, feltétele van: "... oly nevelést, oly szabadságot [!] kell adni a parasztnak, mint Cincinnatusnak volt..." Magda Pál művelődési programjának alapja tehát mégis csak a politikai, társadalmi reform: „A nemzet pallérozásának előmozdítására nemcsak tudományok és mesteriségek kívántatnak, hanem szabadság is, és tisztelet, becsület s tulajdon jószág." E mondatban már elhangzik az a jelleg, mely majd a reformkor legnemesebb törekvéseinek ad irányt, s amelyet az 1830-as években Kölcsey és Deák így fogalmazott meg: Szabadság és tulajdon.

A művelődés s az általa való boldogulás tehát az országnak minden lakosát megilleti, mégpedig nyelvi különbség nélkül. Az egyenlőség elve azonban Magda Pál idejében nem érvényesül: a nemzetiségi vidékek szegénysége és elmaradottsága a legnagyobb. Magda Pál mély részvétellel írja: "... a szegény ügyefogyott szotások [ruszinok], melyek az ország határán nagy hegyek, erdők közt laknak a megvilágosodásnak és tökéletességnek útján a mind itt, mind más vármelegyékben lévő polgártársaiktól igen elmaradtak. Két hónapig mulatván [időzvé], utazván Szinna körül, ezen szerencsétleneket nem rossz szívűeknek, nem is ostobáknak, de tudatlanoknak, nyerseknek és bárdolatlanoknak találtam." Hasonló a helyzet a románlakta vidékeken: „Tudatlan, babonás, indulatos, bosszúálló, rest, de kevéssel is megelégedő, bárdolatlan nép. Így rontja, alácsontítja meg a szolgaság a nagyra termett embert, sőt egész nemzeteket is. Akik az oláhok közül a tudományok által kipallérozódtak s megszelidültek, megmutatták, hogy az oláh is szintűgy, mint akármely nemzet, felemelkedhetik az emberiségnek magasabb polcára." Iskolák, tanult papság és kellő törődés híján azonban „a keveset használt hegyek körül lakozó oláhokban nagy tálentoma van elásva a hazának..."

Magda Pál a nemzetiségeket a haza egyenrangú gyermekeinek tekinti. A magyar nyelvet „tagadhatatlan értelmessége, meghatározottsága, ereje, hajlósága, a hangzásban való ékessége és hathatósága" méltóvá teszi, hogy az ország „első és uralkodó" nyelvének szerepét töltsse be, de „szabad legyen [kinek-kinek] szintűgy mind deákul, tótul is és németül ön tetszése szerént beszélni is, írni is." Hasznos, ha a született magyar is elsajátítja a nemzetiségi nyelveket, de „a tót, a német se szégyenlje a magyar nyelvet megtanulni", hiszen közös hazában élünk. Magda Pál a közös haza eszméjének jegyében elítél minden elkülönülő partikularizmust, elítéli a nacionalizmusnak minden — bármely részről jelentkező — megnyilvánulását: „Gyomromból utálok azon büszke nacionalizmust, mely darabokra szaggatja Magyarországot"; ehelyett mindenki „levetkezvén az ártalmas nacionalizmusával a gyűlölséget, mely az országot erőtlenníti, a patriotizmust, mely nem egyedül csak a nyelvnek szeretetéből származik, magára ruhazza..." Nacionalizmus és patriotizmus ily világos megkülönböztetése egyedülálló Magda Pál korában s még később is sokáig.

★

Magda Pál sokszor éles bíráló szavakat mondott hazája közállapotairól. „Véremet is kész vólnék mindenkor ontani hazámért s nemzetemért, oly buzgó szeretettel viseltem iránta; de megvallo, vak tisztelője nem vagyok nemzetem hibáinak." A hibák kimutatását, a hízelgés nélküli önismeretet Magda Pál minden előrehaladás és reform mellőzhetetlen feltételének tartotta. Akárcsak — egy évtized múlva — Széchenyi: „Ha itt-amott az elaljasodást, romlottságot s rothadást keserű szavakkal festem, honom imadásából teszem..." (*Hitel*, első kiadás, 265. old.) A *kritikai honismeret* Magda Pál erkölcsi követelményként állította kortársai elé, s a cselekvés rugóját látta benne. Bizott abban, hogy „a nagyra termett magyar nemzet erősen közelget azon időhöz, ahol a maga hibáit s különösen a polgári alkotmányának fogyatkozásait nemcsak bölcsen által fogja látni, hanem azoknak eltörlésére is fog törekedni..." E jóserejű szavak a reformkor törekvéseiben váltak valóra.

Lukácsy Sándor

Vászondiszítések részletei Hervartórol (egykori Sáros vm.) XVII—XVIII. szd. (Hornyák László rajza)